

ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 4 – 2008 Offprint

Volume No: Archive Volume 4, 2008

Editor: K. Kalogeropoulos

Date: January 15, 2008

Licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License. Writers are the copyright holders of their work and have right to publish it elsewhere with any free or non-free license they wish.

Παραπομπή ως: Καλογερόπουλος, Κ. 2008. “Βυζαντινή γραμματεία: κρατικές και θρησκευτικές λειτουργίες,” Archive 4 (January 15): 6-13 DOI: 10.5281/zenodo.4562972

Βυζαντινή γραμματεία: κρατικές και θρησκευτικές λειτουργίες

Λέξεις κλειδιά: *βυζαντινή γραμματεία, εκπαίδευση στο_Βυζάντιο, θεός_αυτοκράτορας*

Κ. Καλογερόπουλος, Δρ. Πανεπιστημίου Αιγαίου

Abstract

In this paper we are researching, as much as our space allows, the way in which the multifaceted Byzantine literature is related to the execution of the state and religious functions of Byzantium. In order to reach such conclusions, we need to know to some extent the relations between church and state during the Byzantine period, but also to know the types of Byzantine literature, i.e. issues that we will address -even briefly- in the present study. We will, however, take for granted the basic knowledge of the political and ecclesiastical and cultural history of Byzantium, which is *de facto* a prerequisite for our final conclusions, as well as the knowledge of the last years of the Roman period.

Στην παρούσα θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε, όσο το επιτρέπει ο χώρος μας, τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζεται η πολύμορφη βυζαντινή γραμματεία με την εκτέλεση των κρατικών και θρησκευτικών λειτουργιών του Βυζαντίου. Για να καταλήξει κανείς σε τέτοιου είδους συμπεράσματα, χρειάζεται να γνωρίζει σε ένα βαθμό τις σχέσεις εκκλησίας και κράτους κατά την βυζαντινή περίοδο, αλλά και να γνωρίζει τα είδη της βυζαντινής γραμματείας, θέματα δηλαδή που θα θίξουμε -έστω και συνοπτικά- στην παρούσα μελέτη. Θα θεωρήσουμε, ωστόσο, αυτονόητη τη βασική γνώση της πολιτικής και εκκλησιαστικής και πολιτισμικής ιστορίας του Βυζαντίου, η οποία είναι *de facto* προαπαιτούμενη για την τελική κρίση μας, όπως και τη γνώση των τελευταίων χρόνων της ρωμαϊκής περιόδου.

Βυζαντινή γραμματεία και γραμματειακά είδη

Ενίοτε η έννοια γραμματεία θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη. Ωστόσο, χρειάζεται πιθανώς να σταθούμε στο συγκεκριμένο θέμα, μια και η βυζαντινή γραμματεία δεν είναι εύκολα προσδιορίσιμη -τουλάχιστον χρονικά και θεματολογικά. Για τον Krumbacher οι μεγάλες πολιτισμικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην ρωμαϊκή και την βυζαντινή περίοδο συνέβησαν, όταν άλλαξε το κέντρο βάρους της πολιτικής διακυβέρνησης, μεταφερόμενο από τη Δύση στην Ανατολή, με επακόλουθο την ισχυροποίηση της ελληνικής γλώσσας έναντι της Λατινικής¹. Ως σημείο έναρξης, λοιπόν, της βυζαντινής περιόδου και συνεπώς της καταγραφής μας για τη βυζαντινή γραμματεία θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον πολιτικό διαμελισμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την επισημοποίηση αυτού του διαμελισμού με την ίδρυση της νέας Ρώμης², της νέας πρωτεύουσας που πρόσφερε στους ανατολικούς λαούς της ρωμαϊκής

¹ Krumbacher 1897, 2.

² Ο Vasiliev θέτει ως χρονολογική έναρξη της περιόδου την οριστική απόφαση του Κωνσταντίνου να χτίσει την νέα πρωτεύουσα στη θέση του Βυζαντίου. Παρεμπιπτόντως, το Βυζάντιο δεν ήταν η πρώτη επιλογή του. Σκεπτόμενος αρχικά τη Ναϊσό, τόπο γέννησής του, πέρασε στην Σαρδική (Σόφια), την Θεσσαλονίκη και την Τροία, όπου άρχισε μάλιστα να σχεδιάζει και να κτίζει μέρος των τειχών, τις πύλες κ.λπ. Βλ. επίσης Brehier 1915, 248..

αυτοκρατορίας -ιδιαίτερα στους Έλληνες- ένα νέο πολιτικό, γεωγραφικό, θρησκευτικό, κοινωνικό και καλλιτεχνικό κέντρο³.

Βάσει των παραπάνω θα μπορούσαμε να δώσουμε τον περιεκτικό -αν και όχι μοναδικό- ορισμό πως με τις λέξεις βυζαντινή γραμματεία εννοούμε, για την οριοθέτηση της παρούσας εργασίας, το σύνολο των έργων που παράγονται στη χρονική περίοδο που ορίσαμε ως βυζαντινή, θεωρώντας σημείο έναρξης το έτος 324 και σημείο λήξης την οριστική διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Πόλης το 1453⁴. Ο ρόλος της γραμματείας στις κρατικές και θρησκευτικές λειτουργίες του νέου κράτους, το οποίο διατήρησε τον ρωμαϊκό διοικητικό μηχανισμό και δίκαιο για μια σχετικά μεγάλη περίοδο στην χιλιετή ιστορία του, είναι σημαντικός. Η ενοποίηση του νέου κράτους επιτεύχθηκε μέσω τριών παραγόντων, η διατήρηση και η καλλιέργεια των οποίων αποδίδεται στη διοικητική ευφυΐα του Κωνσταντίνου: της θρησκευτικής ενοποίησης, του καταναγκασμού και της προπαγάνδας. Η βυζαντινή γραμματεία έγινε ενίοτε όργανο αυτής της προπαγάνδας, στην θρησκευτική ή την κοσμική μορφή της.

Όσον αφορά τώρα στα γραμματειακά είδη, θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε δύο διαφορετικούς δρόμους στην διερεύνησή μας. Θα τα κατατάξουμε με βάση την πρόταση του Krumbacher ή την πρόταση του Hunger. Στην πρώτη περίπτωση ο Krumbacher οριοθετεί δύο μεγάλες ομάδες, την πεζή και την ποιητική λογοτεχνία. Στην πεζή λογοτεχνία περιλαμβάνει την Θεολογία, την Ιστοριογραφία και τα Χρονικά, την Γεωγραφία, την Φιλοσοφία, την Ρητορική και την Επιστολογραφία, τις Κλασικές Σπουδές και τις επιστημονικές ειδικότητες. Στις τελευταίες κατατάσσει το Δίκαιο, την Ιατρική, τα Μαθηματικά και την Αστρονομία, την Ζωολογία, την Βοτανική, την Ορυκτολογία, την Αλχημεία και την Πολεμική Τέχνη. Στην ποιητική φιλολογία περιλαμβάνει την εκκλησιαστική και την λαϊκή ποίηση⁵.

Στη δεύτερη περίπτωση ο Hunger, δίχως να απορρίπτει τη θέση του Krumbacher, προτάσσει τη Φιλοσοφία ως πνευματική δέσμη, ακολουθούμενη από την Ρητορική και τους κανόνες της, οι οποίοι έχουν καθολική ισχύ για όλη την λόγια βυζαντινή λογοτεχνία. Διαπραγματεύεται ξεχωριστά την Επιστολογραφία και εξετάζει κατόπιν την Ιστοριογραφία και την Χρονογραφία. Έπειτα ακολουθεί η παραδοσιακή Γεωγραφία. Στη θέση των Κλασικών Σπουδών του Krumbacher επιχειρεί μια ανάπτυξη των εκδοτικών και σχολιαστικών εργασιών των Βυζαντινών στην αρχαία λογοτεχνία. Στη συνέχεια ακολουθεί η ποίηση -δίχως το διαχωρισμό ανάμεσα σε λαϊκή και εκκλησιαστική ποίηση- η Μουσική, τα Μαθηματικά η Αστρονομία, οι Φυσικές Επιστήμες, η Ιατρική, η Πολεμική Τέχνη και το Δίκαιο⁶. Οι διαφορές κατά την άποψή μας δεν είναι σημαντικές, ωστόσο ο Hunger ως μεταγενέστερος ερευνητής είχε στη διάθεσή του μεγαλύτερη βιβλιογραφία και συνεπώς η άποψή του είναι περισσότερο ολοκληρωμένη και πιθανώς τεκμηριωμένη.

³ Linner 1999, 16-17.

⁴ Τέτοιου είδους καθορισμοί έναρξης και λήξης είναι κατά την άποψή μας λίγο-πολύ παρακινδυνευμένοι και παραπλανητικοί, ακόμα και όταν χρειάζονται για να ξεκαθαρίσουν το τοπίο της έρευνας και να την εντοπίσουν σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια. Η παραγωγή πολιτισμού δεν είναι διαδικασία αυτοματική και συνεπώς η παραγωγή της βυζαντινής γραμματείας -ως πολιτισμική παραγωγή- συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις των προηγούμενων αιώνων. Βλ. επίσης Schmid-O.Stahlin 1961, Εισαγωγή, όπου περιγράφονται οι αλλαγές στην ελληνική γραμματεία της εξαιτίας των πολιτικών και κοινωνικών διαφοροποιήσεων της ύστερης ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου από το 100 έως το 530.

⁵ Krumbacher 1897, 5.

⁶ Hunger 1987, 10.

Φυσικά η ιδέα της βυζαντινής γραμματείας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα της παιδείας, στην οποία χρειάζεται να σταθούμε λίγο. Για τη βυζαντινή κοινωνία η έννοια παιδείας επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες. Στη μία περίπτωση σύμφωνα με τα λόγια του Κύριλλου Αλεξανδρείας, ενός επιθετικού θεωρητικού της Ορθοδοξίας είναι «*αλήθεια προερχόμενη εκ των ευαγγελικών παραγγεμάτων...*»⁷. Για τον Μιχαήλ Ψελλό, συγκλονιστικά εντυπωσιασμένο από την αρχαία ελληνική γραμματεία, η παιδεία περιλαμβάνει την αρχαία ρητορική και φιλοσοφία, ενώ παράλληλα δείχνει να αγνοεί τη «σοφία» των πατέρων της εκκλησίας⁸.

Ωστόσο, η εκπαίδευση στην γενικότερη μορφή της, αρχής γενόμενης από το δημοτικό σχολείο, είναι ιδιωτική και η πρόσβαση στην διδασκαλία εξαρτάται από την δυνατότητα των οικογενειών να πληρώσουν τα μαθήματα του δάσκαλου. Θεωρητικά όλοι μπορούσαν να παρακολουθήσουν τη μέση εκπαίδευση που ακολουθούσε, αλλά τα σχολεία δέχονταν κυρίως τους γιους πολιτικών, στρατιωτικών ή θρησκευτικών λειτουργών, των μεγάλων γαιοκτημόνων και των πλούσιων εμπόρων⁹. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν η διαδοχή στην ανάληψη των διοικητικών και ιερατικών θέσεων του βυζαντινού κράτους. Οι ανώτατες θέσεις, όμως, απαιτούσαν ανώτερη εγκυκλοπαιδική μόρφωση και συχνά πρόσκτηση της θύραθεν παιδείας, παρόλο που ήταν απαγορευμένη για το πλατύ κοινό.

Όπως είναι φυσικό, η λογοτεχνία που παράγεται από μια τέτοια εκπαίδευση υπό το άγρυπνο βλέμμα του κλήρου είναι ελάχιστα πρωτότυπη, τόσο στον εκκλησιαστικό όσο και στον κοσμικό τομέα. Πολύ περισσότερο δεν απευθύνεται στον λαό με την πλατύτερη έννοια, αλλά σε μια άρχουσα θρησκευτική ή κοσμική τάξη, που διαθέτει την οικονομική ευμάρεια να διαιωνίζει το είδος της.

Σχέσεις εκκλησίας και κράτους στον βυζαντινό κόσμο

Για να γίνει κατανοητός ο εν πολλοίς θρησκευτικός, αλλά και ο κοσμικός χαρακτήρας της βυζαντινής γραμματείας, χρειάζεται να γνωρίζει κανείς τον βαθμό και την ποιότητα της σχέσης ανάμεσα στο κράτος και την εκκλησία. Συνοπτικά, τον ακρογωνιαίο λίθο της σχέσης κράτους-εκκλησίας στην βυζαντινή περίοδο θα πρέπει να αναζητήσουμε στην δημιουργία ενός νέου τύπου μοναρχίας εξαιτίας ανατολικών πολιτισμικών επιδράσεων¹⁰, από της εποχής του Αυρηλιανού ήδη, με την καθιέρωση του θεσμού του θεού-αυτοκράτορα και της καλλιέργειας του αυτοκρατορικού ιδεώδους¹¹. Ο ηγεμόνας στο βυζαντινό κράτος είναι ο ενοποιητικός παράγοντας και συνεπώς το πρώτο καθήκον του είναι η ταύτιση με τη συλλογική θέληση, την *consensus omnium*, από την οποία εξαρτάται η *res publica*, η πολιτεία των Βυζαντινών¹². Ιδανικό μέσο για την αποτύπωση του αυτοκρατορικού ιδεώδους υπήρξε το βυζαντινό νόμισμα, σύμβολο στο οποίο καθρεφτιζόταν το μεγαλείο της αυτοκρατορίας αλλά και η θεϊκή αποστολή του αυτοκράτορα, ο ρόλος του πάνω στη γη, καθώς και η πηγή της αυθεντίας και του κύρους του¹³.

Η καταγραφή της *Εισαγωγής* στα τέλη του 9ου αιώνα ως αποτέλεσμα της νομοθετικής δραστηριότητας της μακεδονικής δυναστείας καθορίζει τα καθήκοντα και δικαιώματα του

⁷ Guillou 1998, 371.

⁸ Beck 2000, 150-152.

⁹ Guillou, 1998, 384.

¹⁰ Ασσανισμός.

¹¹ Vasiliev 1973, 86.

¹² Beck, 2000, 52-53.

¹³ Γάσπαρης *et al.* 1999, 48.

αυτοκράτορα και του πατριάρχη, θεωρώντας τους ισοδύναμους φορείς στο ύψιστο ιεραρχικά επίπεδο του πολιτικού οικοδομήματος. Αν και η συγκεκριμένη διάταξη απαλείφθηκε σύντομα από τον Λέοντα ΣΤ΄ στην αναθεώρηση του συγκεκριμένου έργου, εντούτοις δείχνει σε ποιο βαθμό μπορούσε να επηρεάσει τα πολιτικά πράγματα η εκκλησία -οι νομοθετικοί νεοτερισμοί οφείλονται μάλλον στον πατριάρχη Φώτιο¹⁴. Επί της ουσίας οι επίσκοποι μετά τον 6ο αιώνα κρίνουν υποθέσεις αστικού και ποινικού δικαίου, στις οποίες ενέχονται κληρικοί, ενώ παρεμβαίνουν στην πορεία της πολιτικής δικαιοσύνης μέσω του θεσμού του ασύλου¹⁵.

Ακόμα και στο τελετουργικό επίπεδο, όμως, της αυλικής εθιμοτυπίας οι στενές σχέσεις κράτους-εκκλησίας είναι ορατές. Υπάρχουν κοινά στοιχεία της αυλικής τελετουργίας με την θεία λειτουργία, σε ό,τι αφορά στον αυτοκρατορικό θρόνο με το αντίστοιχό του στο εκκλησιαστικό ιερό, την διάταξη των υπουργών και των αυλικών ανάλογη με την διάταξη των ιερέων μπροστά στο ιερό κ.λπ.¹⁶.

Θέματα βυζαντινής γραμματείας

«Τους δε θείους Κανόννας ουκ έλαττον των νόμων ισχύειν και οι ημέτεροι βούλονται νόμοι, θεσπίζομεν κρατείν μεν επ' αυτοίς τα τοις ιεροίς δοκούντα κανόνσιν, ως αν η και τοις πολιτικοίς ανεγέγραπτο νόμοις...» (Codex Justinianus, 1,3.45.). Από τον Ιουστινιάνειο κώδικα το παραπάνω απόσπασμα κατά την άποψή μας δείχνει τη συνάφεια του κοσμικού νόμου και του θρησκευτικού κανόνα σε ένα αρκετά θεωρητικό επίπεδο. Είναι ένας *lex generalis*, ο οποίος κατατάσσεται σύμφωνα με τον Krumbacher στο Δίκαιο ως υποκατηγορία των επιστημονικών ειδικοτήτων ή ως ανεξάρτητη κατηγορία Δίκαιο στον Hunger. Τα ρωμαϊκά νομικά κείμενα εκδόθηκαν αρχικά στα Λατινικά, ακόμη και οι μεγάλες συλλογές του Ιουστινιανού. Αντίθετα, οι Νεαρές του Ιουστινιανού, και έκτοτε όλοι οι νέοι νόμοι των περιόδων που ακολούθησαν, εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα¹⁷. Ενδιαφέρον, στην προκειμένη περίπτωση, παρουσιάζει το 1ο κεφάλαιο της έβδομης Νεαρής του Ιουστινιανού, όπου αναφέρονται οι λόγοι της αντικατάστασης της γλώσσας, προκειμένου να μπορεί να διαβαστεί από όλους¹⁸.

Το θέμα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, είναι ένα αυτοκρατορικό έγγραφο, ένα ειλητάριο¹⁹ στην πραγματικότητα, με τίτλο *Αλέξιου Α΄ Κομνηνού Χρυσόβουλλος Λόγος*²⁰, το οποίο φέρει υπογραφή του αυτοκράτορα με κόκκινη μελάνη από κιννάβαρι. Με το ιδρυτικό χρυσόβουλο ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός παραχωρεί τον Απρίλιο του 1088 στον μοναχό Χριστόδουλο τον Λατρηνό τη νήσο Πάτμο και ταυτόχρονα μας παραδίδει τον εκτενέστερο σωζόμενο κατάλογο φορολογικών απαλλαγών. Είναι ένα δείγμα της εκτίμησης του αυτοκράτορα προς τον μοναχό, που εμμέσως τον απαλλάσσει από τις κατηγορίες της ιερατικής εξουσίας της Κων/πολης για εγκατάλειψη της θέσης του στη νήσο Κω, εξαιτίας της ραγδαίας προέλασης των Τούρκων²¹.

¹⁴ Γάσπαρης *et al.* 1999, 56.

¹⁵ Guillou 1998, 215.

¹⁶ Linner 1999, 25.

¹⁷ Krumbacher 1897, 605.

¹⁸ «Εκείνην γαρ κατά πάντων κρατείν και κυρίαν είναι θεσπίζομεν...και πατρίω φωνή τον νόμον συνεργάσαμεν, αλλά ταύτη δη τη κοινή τε και Ελλάδι, ώστε άπασαν αυτήν είναι γνώριμον δια το πρόχειρον τη ερμηνεία».

¹⁹ Χειρόγραφο περγαμινή που περιτυλίσσεται σε ξύλινο κοντάρι και διαβάζεται κατά την εκτύλιξη και την περιτύλιξη.

²⁰ Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, Ιδρυτικό Χρυσόβουλλο, (ms1), Απρίλιος 1088, Βιβλιοθήκη μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, νήσος Πάτμος.

²¹ Κομίνης 1988, 332.

Από την προσφώνηση στην αρχή του ειληταρίου κατανοεί ο αναγνώστης την συμπλοκή της κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας στο πρόσωπο του αυτοκράτορα²², έτσι όπως την εξετάσαμε στις σχέσεις εκκλησίας και κράτους. Στο συγκεκριμένο χρυσόβουλο αποκαλύπτεται, επίσης, η δυνατότητα ενός ελέω θεού μονάρχη να ρυθμίζει αυτοβούλως θέματα κρατικού ενδιαφέροντος, να εκχωρεί γαίες, ουσιαστικά να παραχωρεί τη δεσποτεία και την κυριότητα ενός ολόκληρου νησιού σε ένα μοναχό²³, απαλλάσσοντάς τον μάλιστα από οποιαδήποτε φορολογική υποχρέωση²⁴ και εν τέλει εξασφαλίζοντάς τον από οποιαδήποτε αθέτηση της υπόσχεσης, «εν οιωδήποτε χρόνω καθ' οιονδήτινα τρόπον επ' αδείας έχειν αθετείν μερικώς ή καθ' ολόκληρον τον παρόντα ευσεβή χρυσόβουλον λόγον της βασιλείας μου γεγεννημένον κατά τον Απρίλλιον μήνα της ενδεκάτης ινδικτιώνος του ρφης' έκτου έτους, εν ω και το ημέτερον ευσεβές και θεοπρόβλητον υπεσημήνατο κράτος».

Το δεύτερο σημαντικό χειρόγραφο στην ιεραρχία του πυρήνα των ιστορικών εγγράφων της βιβλιοθήκης της μονής είναι *Το Πρακτικόν του των Κυκλάδων Νήσων Αναγραφέντος*. Πρόκειται για έγγραφο δημόσιου λειτουργού του Βυζαντίου, του αναγραφέντος των Κυκλάδων Νήσων Νικόλαου Τζάνζη, κατόπιν αυτοκρατορικής εντολής για καταμέτρηση της νήσου και παράδοσή της στον μοναχό Χριστόδουλο, στο οποίο περιγράφεται αδρομερώς η κατάσταση της Πάτμου πριν από την ίδρυση της μονής²⁵. Αξίζει στο συγκεκριμένο έγγραφο να σταθούμε στο γεγονός ότι για να ζητήσει την νήσο Πάτμο, ο Χριστόδουλος παραιτήθηκε των ανάλογων δικαιωμάτων του στη νήσο Κω, τα οποία εκχώρησε, σύμφωνα με το πρακτικό, στο δημόσιο²⁶. Ωστόσο, η πράξη έχει συμβολική σημασία, καθώς στη συγκεκριμένη εποχή η Κως και άλλα νότια νησιά του Αιγαίου δεν απολαμβάνουν της αυτοκρατορικής προστασίας εξαιτίας της τουρκικής εισβολής. Βέβαια, η δωρεά δεν είναι άμοιρη λεπτομερούς καταμέτρησης, στην οποία περιλαμβάνονται όλα τα εδάφη της νήσου που μπορούν να σπαρθούν και να οργωθούν, και «άπαντα τα εν τη τοιαύτη νήσω ευρεθησόμενα». Η συνολική καταγραφή ανέρχεται στα 3.860 μόδια, από τα οποία τα 627 θεωρούνται σχετιζόμενα με γη που μόλις και μετά βίας μπορεί να σπαρθεί, όπως και τα 160 μόδια του ορεινού συμπλέγματος, θεωρητικά αρόσιμα²⁷.

Ολοκληρώνοντας την περιγραφή των δύο εγγράφων από την βιβλιοθήκη της μονής του Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, χρειάζεται ίσως να σημειώσουμε ότι είναι γραμμένα σε αμιγή

²² «*Εν ονόματι του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος Αλέξιος πιστός ορθόδοξος βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων ο Κομνηνός...Πάσιν οϊς το το παρόν ημών ευσεβές επιδεικνυται σιγίλλιον*».

²³ «*δωρείται δε αυτώ την δηλωθείσαν νήσον μετά πάσης αυτής περιοχής και διακρατήσεως, ου καιρικώς ουδέ χρόνις αριθμητοί, αλλα επ' αναφαιρέτω και διηνεκεί δεσποτεία και κυριότητα, και άχρϊς αν ο παρών διαρκεί αιών*».

²⁴ «*και έσται από γε της σήμεραν και εις τους εξής άπαντας και διηνεκεί χρόνους απεσπασμένη μεν των βασιλικών δικαίων, απηλλαγμένη δε και των σεκρετικών αρκίων, μόνω δε αντεθειμένη Θεώ και τοις εν αυτή μοναχοίς*».

²⁵ «*ην περιπολήσας εύρον έρημον όλην και εκχερσωμένην και υπό των ακανθών και των άλλων συρφετών συνεσκιασμένην και άβατον...*»

²⁶ «*ώστε τα μεν εν τη νήσω Κω αυτώ διαφέροντα, όσα δη και οία οθενδήποτε αυτώ προσαρμόζουσιν, αφορισθήναι τω δημοσίω, δωρηθήναι δε αυτώ την όλην νήσον Πάτμον κατ' αναφαίρετον δεσποτείαν...*».

²⁷ «*...μετρηθείσα ανεβιβάσθη όλη διόλου μοδίων τρισχιλίων οκτακοσίων εξήκοντα. Εκ ταύτης ουν η κατά βίαν σπόριμος μοδίων εξακοσίων εξακοσίων εικοσιεπτά...το δε λοιπόν της νήσου ορεινόν, και τραχεινόν, και άβατον. Αλλά και αυτής της ως δήθεν σπορίμου μόλις το δια ζευγαρίου ποσούται καμνόμενον εις εκατόν μοδίους και εξήκοντα*».

μικρογράμματα (σπουδιτική) γραφή, η οποία τυποποιήθηκε στις αρχές του 9ου αιώνα και υπήρξε η ριζικότερη μεταρρύθμιση πιθανώς της ελληνικής γραφής, όχι μόνο στη βυζαντινή περίοδο, αλλά στα 2.500 χρόνια της ιστορίας της²⁸.

Το επόμενο θέμα αντλείται από το *Πηδάλιον της νοητής νηός της μίας αγίας καθολικής και αποστολικής των ορθοδόξων εκκλησίας* και αφορά στον Κ' Κανόνα της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου περί των διπλών μοναστηριών. Οι αποφάσεις των Συνόδων ουσιαστικά για ένα γραμματειακό είδος που ρυθμίζει εκκλησιαστικά ζητήματα, με αλληπάλληλες επικαλύψεις και αλλαγές ή διαφορετικούς σχολιασμούς. Ο ένας από τους σχολιαστές του κειμένου του Κανόνα, ο Ιωάννης Ζωναράς, έζησε επί Αλέξιου Κομνηνού. Υπήρξε μέγας δρουγγάριος της βίγλας, πριν γίνει μοναχός στην μονή της αγίας Γλυκερίας.

Διερμηνεύοντας τον Κανόνα Κ'²⁹ μας πληροφορεί ότι διπλά μοναστήρια ήταν εκείνα που γειτνιάζαν, έτσι ώστε οι φωνές να ακούγονται από το ένα μοναστήρι στο άλλο. Ένας άλλος σχολιαστής, όμως, ο Θεόδωρος ο Βαλσαμών, νομοφύλακας και χαρτοφύλακας των Βλαχερνών, πατριάρχης Αντιοχείας κατά το έτος 1204, καθώς και άλλοι σχολιαστές θεωρούν ότι ήταν ένα και το αυτό μοναστήρι, μέσα στο οποίο «*συνδιέτριβον*» άντρες και γυναίκες, συγγενείς μεταξύ τους τις περισσότερες φορές³⁰. Φαίνεται ότι η συνύπαρξη μοναχών και μοναστριών δημιουργούσε προβλήματα³¹, γεγονός που ώθησε τους πατέρες της Ζ' οικουμενικής συνόδου³² να δημιουργήσουν συγκεκριμένο κανόνα, με βάση το πρότυπο του κανόνα του Μ. Βασιλείου *περί Παρθενίας*. Παρόλα αυτά η συνεργασία των δύο φύλων σε ιερατικά θέματα δεν είναι καινοφανής, ακόμα και σε επίπεδο τέλεσης της θείας λειτουργίας. Ως παράδειγμα θα αναφέρουμε την αντιφωνία, η οποία προϋπήρχε σε θρησκευτική χρήση από τους Εσσαίους και φυσικά συνεχίστηκε στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους. «*Ανίστανται πάντες αθρόοι και κατά μέσον το συμπόσιον, δύο γίνονται χοροί, ο μεν ανδρών, ο δε γυναικών...*»³³. Όμως, φαίνεται πως ο αυστηρός διαχωρισμός των δύο φύλων κρίθηκε απόλυτα αναγκαίος, με αποτέλεσμα να καθοριστεί και νομικά³⁴ υπό την επιρροή πιθανώς του πατριάρχη Φωτίου.

Σημαντικό στοιχείο στην παρούσα συλλογή των κανόνων με τον γενικό τίτλο *Πηδάλιο* είναι η διαρκής αλλαγές στους σχολιαστές με κριτήριο και μόνον την έγκρισή τους από την ιερατική εξουσία, «*...και να μεθερμηνεύσωμεν εις την απλουστέραν ταύτην διάλεκτον τα αληθείς και Ελληνικάς ερμηνείας των γνησίων και παρά της Εκκλησίας εγκρινομένων εξηγητών των θείων και ιερών Κανόνων*».

²⁸ Mioni 1985, 84.

²⁹ «*Από του παρόντος ορίζομεν, μη γίνεσθαι διπλούν Μοναστήριον, ότι σκάνδαλο και πρόσκομμα τοις πολλοίς γίνεται τούτο. Εί δε τινές μετά συγγενών προαιρουνται αποτάξασθαι και τω μονήρει βίω κατακολουθείν, τους μεν άνδρας, δέον απιέναι εις ανδρών Μοναστήριον, και τας γυναίκας, εισιέναι εν γυναικείω μοναστηρίω...*»

³⁰ Ραφτάνης 1864, 339.

³¹ «*Μη δειναι τωσιν εν ενί των Μοναστηρίω Μοναχοί και Μονάστρια, μοιχεία γαρ μεσολαβεί την συνδιδαιτήσιν. Μη εχέτω Μοναχός παρρησίαν προς Μονάστριαν, ή Μονάστρια προς Μοναχόν, ιδία προσομιλείν...*».

³² Είναι η σύνοδος που κλείνει επισήμως την πρώτη περίοδο της οικονομολογικής έριδας 726-780, αν και όχι σε όλη τη βυζαντινή επικράτεια.

³³ Φίλων 1852, 332.

³⁴ Β' διάταξη του α' τίτλου των *Νεαρών*.

Ένα άλλο θέμα, στο οποίο θα μπορούσε να σταθεί κανείς είναι η αυτοβιογραφία του Μιχαήλ Η³⁵, στη οποία ο αυτοκράτορας προσπαθεί να αιτιολογήσει το τρόπο με τον οποίο ανέλαβε βίαια την εξουσία, προβάλλοντάς τον ως πίεση της θεϊκής θέλησης³⁶. Στην πραγματικότητα ο Μιχαήλ Η΄ τύφλωσε τον νόμιμο διάδοχο του θρόνου, τον Ιωάννη Λάσκαρι και τον διέγραψε από την πολιτική ζωή, αρπάζοντάς του την εξουσία. Δικαιολογούμενος στους συγχρόνους του παραχαράζει την ιστορία αποδίδοντας στον θεό και όχι στην πολιτική πίεση ή την βία, την αρπαγή του θρόνου³⁷.

Την ίδια παραχάραξη της ιστορίας συναντά κανείς και σε αρκετούς εγκωμιαστικούς λόγους, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει εκείνος του Γεώργιου Τορνικιώτη προς τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ τον Κομνηνό³⁸, έναν μάλλον ανίκανο διοικητικά αυτοκράτορα, τον οποίο ο εγκωμιαστής του προσομοιάζει προς τον βασιλέα-ήλιο³⁹ της μιθραϊκής παράδοσης ή τον ιδανικό βασιλιά που αναζητούσε ο Πλάτωνας⁴⁰.

Επίλογος

Βάσει των παραπάνω πηγών, αλλά και άλλων κειμένων που μελετήθηκαν επ΄ ευκαιρία της παρούσας εργασίας, διαφαίνεται σε αρκετές περιπτώσεις πως πέραν του λειτουργικού της χαρακτήρα ως εκφραστή των κρατικών και θρησκευτικών λειτουργιών, η βυζαντινή γραμματεία καθίσταται ενίοτε -αν όχι τις περισσότερες φορές- ιδεολογικό όπλο των λογίων για τον καθορισμό κοινωνικών, πολιτικών και θρησκευτικών παραμέτρων, όπως επίσης και το διαβατήριό τους για την κοινωνική άνοδο και την ανάληψη υψηλών αξιωμάτων στη δημόσια διοίκηση.

Το γεγονός ότι η βυζαντινή γραμματεία στο μεγαλύτερο τμήμα της είναι επηρεασμένη από τον αττικισμό και σαφώς απομακρυσμένη από την κοινή, την καθομιλούμενη γλώσσα, υποδεικνύει τουλάχιστον έναν ελιτιστικό χαρακτήρα. Η μίμηση της αττικής γλώσσας άνευ του κατάλληλου φρονήματος⁴¹, από του 7ου αιώνα οπότε και καθορίζεται η Ελληνική ως επίσημη γλώσσα του κράτους, γίνεται το θεμέλιο για την προσπάθεια διαμόρφωσης μιας υψηλής τέχνης του λόγου, μακράν των λαϊκών στρωμάτων και της μαζικής τους κουλτούρας, η οποία εκπροσωπείται συγκριτικά με πολύ λίγα έργα στο συνολικό *corpus* της βυζαντινής γραμματείας.

Όσον αφορά στη διαχρονική σχέση θρησκείας και κοσμικής εξουσίας, πιστεύουμε ότι αναδεικνύεται ιδιαίτερα μέσω του αυστηρού πρωτόκολλου της πατριαρχικής επιστολογραφίας, το οποίο διατηρήθηκε και πολύ πέραν της βυζαντινής περιόδου, μέσω της θρησκευτικής εξουσίας του Πατριαρχείου της Κων/πολης. Ως παράδειγμα αυτής της διαχρονικής δύναμης της σχέσης θρησκευτικής και κοσμικής εξουσίας θα αναφέρουμε περικοπή συμβουλευτικής πατριαρχικής επιστολής -αντιπροσωπευτικής ως προς το περιεχόμενό της κατά την άποψή μας- της 15ης Δεκεμβρίου του 1850ού έτους (400 χρόνια

³⁵ Hunger 1987, 260.

³⁶ «αναλαμβάνομαι εις βασιλέα του σου λαού παρά σου...»

³⁷ «αλλ' η ση δεξιά κύριε, εποίησε δύναμιν. η δεξιά σου ύψωσε με και κύριος κατέστην των όλων ου πείσας, αλλά πεισθείς και βιασθείς αυτός, αλλ' ουκ ανάγκην επαγαγών τινί...»

³⁸ Γιαννόπουλος *et al.* 2000, 351

³⁹ «μέσα από τα φωτοφόρα και διαυγή νερά του Ιορδάνη να δω, βασιλιά ήλιε, τα δικά σου έργα και τις δικές σου ακτίνες, χωρίς να τα μειώσω καθόλου...» κείμενο σε μετάφραση.

⁴⁰ «Είναι ο αληθινός, και όχι ψεύτικος, βασιλιάς αυτόν που έψαχνε αλλά δεν μπορούσε να βρει ο δαιμόνιος Πλάτων...» κείμενο σε μετάφραση.

⁴¹ Toynbee 1992, 11.

μετά τις εσχατιές της βυζαντινής περιόδου) προς την Διεύθυνση της Ελληνικής Τυπογραφίας του Φοίνικος, εις το Μηναίον Μηνός Σεπτεμβρίου, το οποίο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της μονής του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, στη νήσο Πάτμο. «...Τούτου ένεκα η εντιμότης σας θέλετε έχει πρώτιστον όρον παντός γενικώς βιβλίου καινοφανούς την αποφυγήν προβολής τινός και προσκρούσματος προς τε την ιερά ημών θρησκείαν, προς την ηθικήν και προς την πολιτικήν εξουσίαν»⁴². Η διαρκής αλληλεπίδραση και διαπλοκή εκκλησίας και κράτους, η οποία λίγο-πολύ συντηρείται ως τις μέρες μας έχει βαθιά χωμένες τις ρίζες της στη δομή της βυζαντινής κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Beck, H.G. 2000. *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Brehier, L. 1915, «Constantin et la fondation de Constantinople», *Revue Historique*, CXIX, 248.
- Γάσπαρης, Χ. *et al*, 1999. *Ελληνική Ιστορία: Βυζάντιο και Ελληνισμός*. τόμ. Β΄, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Guillou, A. 1998. *Ο Βυζαντινός Πολιτισμός*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Hunger, H. 1987. *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Τομ. Α΄, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Hunger, H. 2001. *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Τομ. Β΄, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Hunger, H. 2000. *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Τομ. Γ΄, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Κομίνης, Α. 1988. «Χειρόγραφα», στο Γ. Α. Χριστόπουλος (εκδ.), *Οι Θησαυροί της Μονής Πάτμου*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Krumbacher, K. 1897. *Die Geschichte der Byzantinischen Literatur*, Munich: Beck.
- Linner, S. 1999. *Ιστορία του Βυζαντινού Πολιτισμού*, Αθήνα: Γκοβόστης.
- Mioni, E. 1985. *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία*, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Schmid, W., & Stahlin, O. 1961. *Geschichte der griechischen Literatur*, tom VII/2.1, Munich: Beck
- Τογνβее, Α. 1992. *Οι Έλληνες και οι Κληρονομίες τους*, Αθήνα: Καρδαμίτσας.
- Vasiliev, A.A. 1973. *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, Αθήνα: IBC Hellas.

Πηγές

- Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιάνου του Ιμβρίου, *Μηναίον του Σεπτεμβρίου*, εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου, Βενετία, 1884 εκδ. 10η.
- Ιδρυτικό Χρυσόβουλλο Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, (*ms1*), Απρίλιος 1088, Βιβλιοθήκη μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, ν. Πάτμος.
- Νικόλαος Τζάνζης, *Πρακτικόν του των Κυκλάδων Νήσων Αναγραφέντος*, (*ms2*), Αύγουστος 1088, Βιβλιοθήκη μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, ν. Πάτμος.
- Σέργιος Χ. Ραφτάνης (εκδ.), *Πηδάλιον της νοητής νηός της μίας αγίας καθολικής και αποστολικής των ορθοδόξων εκκλησίας*, εκ του Τυπογραφείου ο Παρνασσός, Ζάκυνθος, 1864, εκδ γ΄.
- Φίλωνος Ιουδαίου, *Περί βίου θεωρητικού*, Τόμ. Ε΄, Lipsiae, 1852.

© 2005 Κ. Καλογερόπουλος

⁴² Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιάνου 1884, β΄-γ΄.

